

„БЪЛГАРИ“ от ЕФРЕМ КАРАНФИЛОВ
Изд. „Народна младеж“, т. I, 1969,
386 стр.; т. II, 1971, 486 стр.

Ефрем Каранфилов трябваше да завърши трилогията „Герои и характери“, за да замисли и да започне да осъществява трилогията „Българи“. С една учудваща плодovitост и последователност в творческите си планове той се отдели от едно голямо литературно произведение, дело на дългогодишен опит на есеист и литературен критик, и съвсем естествено премина към новата си творба.

В същност не са ли тези негови Българи нови Герои и характери, които е търсил като творец през целия си живот? Не са ли те едно безспорно продължение на най-хубавите усилия на критика? Ако „Герои и характери“ заангажират цялата му творческа същност като литературатор, в „Българи“ Ефрем Каранфилов няма нужда да демонстрира блестящото си майсторство на есеист, тънкото си психологическо чувство за анализ, усета си към отделната дума и фраза като жива и действена метафора на словото, критическия си дар на полемист, който проверява в собствената си лаборатория необходимия синтез между „да“ и „не“, принципите на отрицанието и обобщението, между които често пъти се разпъва жизнената и художествената правда и образът на литературния герой оживява отново в критическата страст на публициста. Оказва се, че истинската публицистика е по-мъчно изкуство от изисканата, от елегантната, от „ювелирната“ проза. Че е нещо много по-сложно и дълбоко от всякаква фактологична преданост към истината, от пробивната информация, от невъздържаната апология на литературните митове. Да не говорим за смайващите поетизации на естетичното, които могат да се изливат в скучни трактати за „красивото“, в спекулации на преживяването и съпреживяването, в сладникава автопроза.

В „Българи“ Ефрем Каранфилов стигна по свой път до ясната и проста проза, която се поддига на свои закони, до „чистотата“ на един нов по същество „жанр“ за критика, в който оживяват по свой индивидуален начин патос, образ и идеи. По начало това е критическа проза с извися-

ванията на публицистичното слово, с разностранните възможности на литературния език като мисъл за идеите, но и за богатството на живота. Така прозата на Ефрем Каранфилов, без да претендира за художественост, придобива свои трайни художествени качества, става четивна като „страст на ума“, на естетическо удовлетворение от потърсената и защитена правда. В някои отношения това е проза, която става отрицание на шаблона в неговия „чист“ естетически вид, в демократичната му неопределеност. Тук е в същност и първото откритие на автора на „Българи“, който иска да създаде, да преоткрие отново образите на онези българи, които остават в нашето национално съзнание като образ на истина и правда, като символи на мъжество и доблест, проникнали в дълбините на своето време, погледнали далече в бъдещето. Символи от плът и кръв. Образи на герои и поети. На знаменосци и учители. Останали завинаги българи! И ето тук е първата, бих я нарекъл поетическа задача на критика. Той трябва да създаде образите на „своите българи“, които най-дълбоко е почувствувал с българското си сърце. Тук не стигат само възможностите на публициста, знанията на характеролога. Нищо не би го спасило от лъжесловото, ако това не са истински българи. А тъкмо за най-големите българи е писано най-много. И върху образите им са останали достатъчно много публицистични страсти, политически афекти, красноречието на една невъздържана патристична фразеология, способна завинаги да ни отдалечи от най-простото, от истински българското в тях.

В уводната бележка на първата книга Ефрем Каранфилов все пак се е погрижил да „ограничи“ своята задача. Той иска да види най-важното: връзката, влиянието, въздействието им върху нашето съвремие. Но това е неизбежната, актуалната страна на публицистичното майсторство, на гражданските емоции, които и без друго ще го доведат до съвременността на тези българи. В същата бележка той съобщава на читателя, че го вълнуват „Проблемите на характера“, неотделим от епохата, от „човешката същност“ на българите, за които пише. Следователно те ще бъдат строго индивидуализирани, защото какво друго остава от „човешката същност“ в епохата, ако я ли-

шим от своеобразието на нейния характер — ярката, неповторима индивидуалност, в която е и феноменологията на духа на времето, и неповторимият феномен на човешката личност?

Ефрем Каранфилов пише своите публицистични есета за българите като поет. Поезията на словото му влияе по различен начин, когато трябва да се доближи до тях, да открие българското в тях. И затова тези очерци и портрети са толкова различни като авторско откритие, като публицистична смелост на словото.

В първата книга безспорно доминира краткото есе за Паисий. Като че ли авторът не би могъл да напише книгата, ако не беше открил своя образ за Паисий. За него наистина Паисий е поет. Поет на нашето възраждане, на нашата душевност. И след това мислител, воин, хоругвоносец... „В личността и делото на Паисий всичко е вълнуващо. И все пак особен интерес събужда фактът, че Паисий е първият...“ Така започва есето му за Паисий. Афористичното слово трябва да очертае гъвкавия релеф на неговия образ — без да пропусне сенките, очертанията на времето, културния синтез на патриотичното начало, от което започва делото на Паисий. Историята на Паисий има своя „поетична съдба“. Тя е осветена от личността на своя автор, от борбата му да проникне в народната душа, да зареди изцяло книгата си със съвременност.

В личността на Паисий се оглеждат времето, епохата, бунтовният дух на българина, ренесансовият размах на мислите и идеите. Защитена от дълбоката анонимност на твореца, тя е избликът на неговия гений, на неговата духовна саможертва пред нацията. Интимно близък и свършено различен от него е Левски. (Може би неслучайно това есе е най-краткото в книгата.) То е наситено с поетични инвенции на мисълта, с тънка и сложна деликатност на мисълта-изповед, която не може да си позволи каквото и да е „рационален“ подход към образа на Левски. Левски за Каранфилов е най-светлата наша личност тъкмо защото е най-ярко изявена в епохата, която я създава, в „митологията“ на Българското Възраждане. За Левски не може да се пише само развълнувано, нито пък патетично дръзко, с артистичен нерв и публицистична директност. (Колко много публицистични славословия са изписани за Левски в стремежа да „докажваме“ простата величина на неговото всеобемно безсмъртие като българин, като гений на мисълта и делото!) Образът на Левски е „неуловим“, както е била неуловима неговата огнена стъпка в размирената земя на българите, неговата неизменна универсалност, която го показва всеки миг в релефно смелите превъплъщения на неговата личност, в безумно трезвата му отдаденост на делото. Левски е и най-

малко „патетичен“, защото е дълбоко български, неотделим от чувството ни за реалността на мечтите и делата, от неговото „време в себе си“. „Свърхдълбоката изява“ на личността му е в народа, в самосъзнанието на масите. Покорен от този „обикновен“ образ на Левски, публицистът трябва да въздържи стилистическото си майсторство, психографът — да се подчини на не-обикновеното в гениално простата изява на обикновеното. „Подобно на планинско езеро в душата на Левски всичко е прозрачно, светло... дъното никога не може да се съзре.“ Пред неговата „неочаквана дълбочина“ спира словото. И публицистът трябва да се откаже от всички свои прозрения за неговия образ, от всякаква метафорична „искреност“ на словото. В същност портретната скица за Левски е само една щриха, която търси в белегистичната минатюра, в детайла на личността „неизмеримостта на неговия образ.“

Много по-лесно е да се очертае изпълненската, неудовлетворената духовно-революционна сила на Раковски, който оставя след смъртта си „гробна тишина над българските земи“. Но Раковски е войвода на първия сеяч, звънярят на революционната мисъл на Възраждането. За него може да се пише със задъхана романтика, с цялата нищан прелест на неговия взривен култ към словото и делото. Към дълга, който за него „не е сух постулат, а жива същност, творчество, слово и дело, мисъл и меч“. Портретът на Раковски може да обхване една част от цялото — неговата „нежна и пламенна любов“ към всичко българско.

Без образите на Паисий, Левски, Раковски Каранфилов не би могъл да постави основите, генеалогията на своите български характери в образите на българите, които иска да създаде. Неслучайно това са и първите му работи, писани още при „опипване“ на темата. Задачите на публициста и характеролога се очертават все по-ярко в последвалите образи и етюди на избраните от него българи. Може би непосредствено след тях идва духовният пример на Иван Вазов, „навлязъл в най-дълбоките гънки на духовния живот на нашия народ“ с голямото си и вдъхновено дело на поет и писател, изковал от българското слово, от образа на родината „единство в двойна плът“. Вазов е също всеобемен като Левски. Неговото мощно присъствие в историята на българския дух също може да предизвика ненужно красноречие, „инфляция“ на словото. Затова и портретът на Вазов е един от най-кратките в книгата. И тук Каранфилов е спазил чувството за мярка — за великите може да се пише с най-малко думи. (В първите две книги на „Българи“ липсва само портрет на Ботев — другото характерологично начало на българския поетичен дух.) Затова пък не липсва „свързващият“ образ на Бенковски, който носи

ботевското знаме на революцията срещу отрицанието на робството, срещу „упоритата и подла съпротива на чорбаджията, на „учените глави“. До Бенковски стои лиричният профил на Волов. Между тях застават житиеписецът Захари Стоянов — между огнената сабя на Бенковски и светлите съзвиза на Волов, за да се родят първите „записки“ на народния характер.

Сред тези българи на Възраждането Е. Каранфилов е избрал един твърде необичаен образ на човек, излязъл от недрата на народа, прехвърлил с изкуството си билото на векове от робски страдания и унижения, накарал и „кротките черкви“ да пее за свободата — Кольо Фичето. Кольо Фичето е другото преображение на творческия гений на българина — тоя българин, който правеше черквите и мостовете, конациите и манастирите и ковеше със здравите си ръце устоите на бъдещето.

Каранфилов е влюбен в опорните точки на бъдещето. В тях той влага най-добрите качества на своята мисловност, оптимистичните си възгледи за неизчерпаемата сила на българската жизненост, на „космогонните“ проявления на българина в областта на културата. Първата книга на „Българи“ е своеобразна подготовка за великопепното му есе за Георги Димитров, обединяващо портретите му на българите във втората книга. Без да спазва хронологията на строго определена история, той тръгва от образите на Пансий и Левски, на Бенковски и Волов, за да стигне до новото гигантско избухване на българския дух в подвига на Димитров.

След образите на възрожденците в първата книга влизат портретите на толкова „разнородни“ проявления на българи като Гоце Делчев и Георги Кирков, полковник Дрангов и солунските атентатори, Яне Сандански, майор Паница и майор Узунов. Както може да се забележи, главното, характерологичното в тях е в индивидуалността на действието, подчинено на колективистични народностни сили, мечтата и подвига, смъртта за родината и безсмъртието на идеите.

Тия българи, малки и големи според контурите на времето, на жизнените обстоятелства и историческата съдба, в която живеят и действуват, стават особено благодатна основа за наблюденията, за психологическите търсения на социолога. Тук Каранфилов е наистина в стихията си на мислител и художник: отдаден на страстните пориви на тяхната мисловност и дейност, той не просто се „вживява“ в неповторимите им личности, вдълбани ярко в графика на времето; той е сам с тях в особен „спор“ с времето, което ги създава, гради и изменя кипящите им темпераменти, жертвената им неприспособимост към конюнктурата, върховния смисъл на живота им,

посветен еднакво на настоящето и на бъдещето.

Всички българи на Ефрем Каранфилов най-напред са борци срещу конюнктурата на средата, времето, политическите страсти, културната изолация от народа, от върховните проявления на интимно неповторимото, индивидуалното и историческото „аз“ на собствението им личности. За него блестящият пролетарски трибун Георги Кирков громи със „смеешо се лице“ човешката подлост в класовото общество, „дребната, бездарна, интригантска и завистлива“ дребнобуржоазна интелигенция. Той е воин със смеешо се лице и с размахан „в твърдата си десница меч“. Гоце Делчев, лишен от всякакво тщеславие, подобно на Левски остава чужд и на най-невинното изкушение за първенство в борбата. Като Яне Сандански — „мълчаливеца в действие“, той „опростява живота“ против всякакъв „фанатичен догматизъм“ с голямата правда на идеите. Солунските атентатори са „сладолубии“ на единствената „поетична наслада“: смъртта в името на живота. Полковник Дрангов — извежда героизма над „удобната пошлост“ на схемите. Майор Паница е въстаналият рицар срещу „фалшивия идеализъм“ на царското офицерство, майор Узунов — първият „дезертър“ на военномонархическото властолюбие.

В първата книга са обхванати личности и идеи, които дават сравнително цялостна картина на „живота на идеите“, на духовните ламтежи и народностния стил на развитието ни от робството към свободата — в един далечен прорив на характерологията на българина от Раковски до Георги Кирков, от Левски до Гоце Делчев, от солунските атентатори до полковник Дрангов. Случайно ли е това, че в историческия обгес на времето са „пропуснати“ толкова други, ярки и значителни фигури? Във втората книга, чиято историческа тематика е по-определена, тя обхваща събития и личности от Георги Димитров до Коста Янков. Погледът на народопсихолога, на характеролога може да се насочи към определени прояви и феномени на българското — в острия отрязък на събитията по време на Първата световна война и Септемврийското въстание. И тук на първо място стои гигантската фигура на Георги Димитров и естествено се налага толкова актуалната тема: Георги Димитров и родината пред Лайпцигския съд. Това е също „водещо“ есе в книгата.

В огромното количество литература, създадена за Димитров и на първо място за неговия двубой с фашизма на Лайпцигския процес, се съдържат и множество повторения, неизбежният шаблон на красноречието, на общите мисли и оценки. Често пъти за живите страници на историята се пише скучно. Каранфилов е съзнавал предварително колко далеч трябва да бъде от сполучливия шаблон,

от сантиментално-патетичното разкрояване на фактите. И тук му е помогнал тънкия му анализаторски дар, широтата на културата му, живото му слово на писател-социолог. Пишейки за Димитров, той се бои от „буржоазната пошлост“, от „казионния национализъм“, които могат да се проявят в „анонимността“ на стила, в ненужната риторика, в красноречието на догматичното мислене. Един от най-великите уроци на Димитров по мъжество и патриотизъм, във възпитанието на гражданските добродетели на комуниста е неговата необикновено голяма, човешки действена култура. „Обвиняемият“ пред имперския съд на хитлеристка Германия, комунистът, българинът Димитров респектира най-напред своите противници с дълбочината, етиката и смелостта на своята култура. Това е най-антидогматичната фигура на монтирания антикомунистически съд в Лайпциг. По силата на една историческа случайност той се е оказал съд и срещу българина Георги Димитров. И настъпва тоя необикновен процес в най-новата история на България и на световното комунистическо движение. Димитров спечелва историческата битка като българин, като син на българската работническа класа, като патриот и комунист.

В очерка за Александър Стамболийски се разкрива „взривяването“ на националните сили в една политическа личност, която, повеждайки своя политически двубой с монарха, в същност воюва с „крупната капиталистическа и спекулативна клика“ (Г. Димитров) на българската буржоазия. В целия живот на Стамболийски се проявява борческата сила на българина, който руши стихийно и дръзко устоите на класовото общество. В исторически ограничения размах на неговата класова определена идеология се открояват индивидуалността, самобитният му чар на българин, израсъл от недра на народа, чийто борчески идеализъм се слива с единствената жизнена формула за защита на истината, незасенчена „с никакъв дефект от безчестие, отчаяние или безумие“. Това са думи на Стамболийски, произнесени пред трупа на неговия най-близък и любим другар Александър Димитров. Изречени в паметна клетва пред бойния другар, те се превръщат в негово собствена изповед на човек и борец. Стават характерология на собствената му личност, на страстното му убеждение на българин и демократ, който трябва да разпръсне организираната пошлост на продажната буржоазия, надменното „аристократично“ лицемерие на войствено-културната клика, цялото снобско обкръжение на самовлюбения монарх.

В очерка за Станке Димитров е очертан „образът на българина воиник“. В него се оглеждат „войнишките добродетели в широкия смисъл на думата“. И тук водещата мисъл на изследователя е насочена към сърцевината, към обществената значимост, но и към

интимната същност на човека. Станке Димитров е „смел, непоколебим, упорит“, но такъв го прави верността му към класата и партията, онова чудно съчетание на „воинска смелост и гражданска доблест“ — живата, самобитната заалка на неговия характер. Затова у този дисциплиниран воиник на партията всичко е дълг. В проникновението си за живата характерология на образа Каранфилов наславя сигурно трайните, определящи черти на човека и гражданина Ст. Димитров: „Буйната му енергична дейност го предпазва от доктринерство. Широка му култура — от безкрил практицизъм. Върещната му развълнуваност изгаря догмите.“

В значителна степен противоположен на Ст. Димитров като исторически характер и като индивидуалност е образът на Георги Шейтанов. У него всичко е буйно, напористо, „анархистически“ неопределено. Шейтанов е еднакво човек на делото и на мисълта, художник, поет и философ, блестящ полемист и интелектуалец. В неговата съдба има нещо от „кърмата“ на прокълнатите. Но такъв, какъвто го изгражда времето, със сложните преплитания на светлини и сенки, с очарованието на един необикновен български характер го рисува и авторът на „Българи“. Неговата задача е да покаже човешкия характер в „историята на образа“.

В портрета на Петко Д. Петков се откроява сложността на един български характер, в който наистина се оглежда диалектиката на верността. В комунистическата всеобща верност на идеите у Коста Янков — превъплъщенията на патриотизма. В рано покосения поет на бунта и надеждата Христо Ясенов — шеметният път от ридарския замък до пролетарската барикада. В огнения път на Гео Милев — жестокият пръстен на поетите и убийците.

Продължавайки своите „Българи“, Ефрем Каранфилов непременно ще стигне до още по-плътни синтези и открития. Той е от малцината ни литератори, които пишат с „бистра, ясна и точна мисъл“. Така, както сам го е казвал в очерка си за Коста Янков: „с логичност, която превръща стила в целеустремена конструкция и го прави плътен и як; с една безмълвно проникваща, но неумолима убедителност“.

Светозар Цонев

„РУСКА ЛИТЕРАТУРА. ДООКТОМВРИЙСКИ ПЕРИОД 1890—1917“ от СИМЕОН РУСАКИЕВ

Изд. „Наука и изкуство“, 1971, 418 стр.

Думата е за новата книга на професора от Софийския университет Симеон Русакиев „Руска литература. Дооктом-